

PATRYCJA LEŚNIAK-WALCZUK

WYCHOWANIE W RODZINIE WOBEĆ WYZWAŃ WSPÓŁCZESNOŚCI

WPROWADZENIE

Rodzicielstwo jest niewątpliwie odpowiedzialnym wyzwaniem. W kontekście zmian społeczno-kulturowych jest ono zadaniem jeszcze trudniejszym. W dynamicznym rozwoju społeczeństwa funkcje rodziny oraz jej cele wychowawcze ulegają znacznym zmianom.

Współcześnie wiele pojęć i terminów, związanych z wychowaniem, zmieniło swoje znaczenie bądź rozumiane są w inny sposób. Wynika to z tego, że obecnie egzystujemy w rzeczywistości, która jest bogata w „wiele prawd”, poglądów i postaw. Franciszek Adamski pisze o społeczeństwie wyboru, które jest niezależne od instytucji, wartości czy tradycji. Podkreśla, że należy zachować „złoty środek”, gdyż pluralizm może być zarówno korzystny dla rozwoju społeczeństwa, jak i stanowić dla niego zagrożenie (Adamski, 2005).

Rozwój ekonomiczny, wzrost jakości technologii i proces globalizacji w znaczący sposób wpływają na rozwój jednostek oraz grup społecznych, np. rodzin. Zmieniający się styl życia, cele, dążenia oraz preferowany system wartości przyczyniły się do modyfikacji w obrębie funkcjonowania rodziny oraz przebiegu procesu wychowania. Coraz częściej akcentuje się chęć pielęgnowania i kształtowania indywidualności w zakresie potrzeb, rywalizacji czy poczucia spełnienia. Ze względu na postępujące zmiany cywilizacyjne, takie jak pluralizm aksjologiczny czy indywidualizm, także kategorie z zakresu problematyki rodzinnej (np. model rodziny, system wartości) ulegają przeobrażeniu i przedefiniowaniu.

Przedmiotem niniejszej publikacji jest analiza sytuacji rodziny w kontekście współczesnych wyzwań. Niniejszy artykuł jest również próbą włączenia się

w dyskusję pedagogiczną dotyczącą wychowania w rodzinie w dobie przemian społecznych i kulturowych. Ma on także na celu zachęcenie do dalszych analiz specyfiki wychowania w rodzinie we współczesnym świecie. Aby nakreślić jak ważne jest pochylenie się nad sytuacją współczesnej rodziny, zaprezentowano fragment wyników badań własnych, których celem było uzyskanie dodatkowych informacji na temat rodziny oraz postrzegania przez młodzież sytuacji w niej panującej.

1. SPECYFIKA WYCHOWANIA W RODZINIE

Wychowanie jest jedną z najważniejszych funkcji rodziny (Kukołowicz, 2005). Zdaniem Józefa Wilka rodzina, realizując funkcję wychowania, jest obecna we wszystkich czynnikach rozwoju człowieka. Nawiązując do warstwicowej teorii wychowania Stefana Kunowskiego, wskazuje on na udział rodziny uwzględniając cztery sfery rozwoju człowieka:

- BIOS – życie; potencjał, możliwości w rozwoju osobowości wychowanka. Stanowi siłę napędową procesu rozwojowego i wychowawczego, wyznaczając potencjalność człowieka oraz jego możliwości.

- ETOS – rodzina jako środowisko wyjątkowe, odpowiadające naturze człowieka i charakteryzujące się szczególnymi więziami. Z tego powodu rodzinę można określać wspólnotą.

- AGOS – rodzice jako pierwsi i najważniejsi wychowawcy. Pomoc wychowawcza rodziców może przyjmować różne funkcje, między innymi: *sanare* – opieka wychowawców nad życiem i zdrowiem wychowanków, *educere* – ochrona wychowanków przed działaniem życia społecznego, *educare* – opieka nad duchowością dziecka, *initiare* – przygotowanie wychowanka do spotkania z sensem swojego życia.

- AUTO-AGOS – rodzina jako pierwsze miejsce aktywności podmiotowej dziecka. Zadaniem rodziców jest wspomaganie aktywności dziecka w czasie zabawy, pracy lub nauki oraz stwarzanie mu odpowiednich warunków, aby w miarę rozwoju poszerzało przestrzeń samodzielnego działania (Kunowski, 1981, s. 273-274; Wilk, 2016, s. 52-63).

Wychowanie w rodzinie jest zatem procesem oddziaływania rodzicielskiego na dziecko, składającym się z kilku obszarów: opiekuńczego, pielęgnacyjnego, kształtującego moralność, intelektualnego, poznawczego oraz społecznego (Kukołowicz, 2004; Wilk, 2016). Dziecko wychowujące się w rodzinie ma możliwość obserwacji wzorów postaw i zachowań, co stanowi dla niego źródło infor-

macji oraz podstawę do kształtowania umiejętności życiowych. Wszystko jednak zależy od tego, czy wychowanie przebiega w sposób prawidłowy. Władysław Dykcik stwierdza, że:

Mądrość pedagogiczna rodziców polega na tym, aby równocześnie stosowana zdrowa dyscyplina prewencyjna, represyjna lub pobudzająca wynikała z jasnych, konkretnych, stałych, spójnych sposobów zachowań rodzicielskich i logicznego regulowania konsekwencji skutków niepożądanych zachowań dziecka (2010, s. 48).

Analizując kompleksowość funkcji wychowawczej, J. Wilk (2016, s. 67-68) wyróżnił jej cztery elementy strukturalne. Pierwszym z nich jest opieka, która stanowi fundament dla procesu wychowania. Drugi element to stabilizacja emocjonalna, czyli zapewnienie równowagi emocjonalnej i właściwe dojrzewanie uczuć. Natomiast celem socjalizacji jest wdrożenie dziecka do rzeczywistości społecznej oraz kształtowanie w nim postaw odpowiedzialności, solidarności, współpracy czy bezinteresownej działalności na rzecz innych. Ostatni element funkcji wychowawczej to inkulturacja, która dotyczy włączania dziecka w świat kultury narodowej i religijnej.

Istotna w procesie wychowania jest również dbałość o prawidłową atmosferę domu rodzinnego. W środowisku, w którym panuje miłość, bliskość, wzajemny szacunek czy życzliwość, znacznie łatwiej jest rodzicom przekazać istotne wartości oraz normy i zasady życia społecznego.

Głównym zadaniem rodziców jest więc aktywne uczestnictwo w procesie kształtowania myśli, przekonań i wyobrażeń dziecka na temat innych ludzi i nawiązywanych z nimi relacji. Zasięg i charakter relacji rodzic–dziecko oraz wzajemnego wpływu zależy od wielu czynników życia rodzinnego i zachowań rodzicielskich. Warto podkreślić, że rodzina, realizując funkcję wychowawczą, wprowadza dziecko w rzeczywistość społeczną, zaspokaja jego potrzeby, uczy ról społecznych, przekazuje system wartości oraz kształtuje postawy. Na wychowanie w rodzinie wpływa wiele złożonych czynników, które usprawniają bądź utrudniają przebieg procesu wychowania.

2. RODZINA WOBEC TRANSFORMACJI ŻYCIA SPOŁECZNEGO

Problematykę globalizacji w kontekście wychowania w rodzinie w dobie współczesności można analizować w skali mikro- i makrospołecznej. Pierwsza odnosi się do indywidualnego człowieka i jego kondycji, ale także do rodziny, kręgów przyjacielskich i sąsiedzkich oraz małych grup. Druga rozpatrywana jest w kategoriach zmieniającego się globalnego świata poprzez zanikanie różnic kul-

turowych, technologicznych oraz informatycznych (Sroczyński, 2008; Zarzecki, 2012; Matyjas, 2012). Jednocześnie badacze podkreślają, że wychowawca jest odpowiedzialny za stworzenie odpowiednich warunków do kształtowania przez wychowanka własnego systemu wartości (Przećławska, 1999).

Zdaniem Krystyny Mazurek-Łopacińskiej (2011) przekształcenia kulturowe w epoce ponowoczesności wynikają głównie z procesów globalizacji, rozwoju technologii oraz dominacji mass mediów. W efekcie następuje rozwój kultury postmodernistycznej, która determinuje postawy oraz styl życia każdej jednostki. Autorka do najistotniejszych cech owej kultury zaliczyła między innymi: pluralizm wartości, indywidualizm, konsumpcjonizm oraz znaczenie mass mediów. Natomiast Ulrich Beck wprowadził pojęcie „społeczeństwo ryzyka”, akcentując że ryzyko jest charakterystyczną cechą nowoczesnych społeczeństw (Beck, 2002). Zachodzące zmiany i towarzyszące im ryzyko obejmują wszystkie sfery życia. (Kawula, 2008; Brągiel, 2004; Brągiel, Górnicka, 2017) podkreślają, że w społeczeństwie tym rodzina również jest zagrożona.

Nowoczesność charakteryzuje się wzrostem poczucia wolności, swobody oraz autonomii jednostki. Możemy również dostrzec nasilenie tendencji indywidualistycznych, związanych z samorealizacją oraz eskalację postaw konsumpcyjnych i hedonistycznych. Konsekwencją tych zmian jest kształtowanie się nowych modeli rodziny. Socjologowie (Slany 2002, Szacka 2003) klasyfikują trzy typy rodzin: tradycyjny, nowoczesny oraz ponowoczesny. Pierwszy z nich charakteryzuje się dużą integralnością i bliskością między członkami danej rodziny. Dla rodziny tradycyjnej fundamentem jest przestrzeganie norm moralnych oraz tradycji. Jej członków łączą silne więzi i relacje międzypokoleniowe. Głównym zadaniem rodziców jest troska o zaspokojenie potrzeb biologicznych oraz nauka szacunku wobec osób starszych, posłuszeństwa oraz przestrzegania norm moralnych. Natomiast w modelu rodziny nowoczesnej dostrzegamy większą potrzebę rozwoju indywidualnego. Najważniejsze jest dobro danej jednostki, która nie musi respektować norm i zasad panujących w rodzinie. Małżeństwo opiera się na partnerstwie, w którym małżonkowie realizują się zawodowo, a podział obowiązków jest rozłożony równomiernie. Polega to na wspólnym zaspokajaniu potrzeb materialnych oraz wspieraniu się w realizacji funkcji wychowawczej. Model rodziny ponowoczesnej opiera się na braku jedności, indywidualizmie oraz realizacji własnych celów. W znaczący sposób wzrósł poziom swobody. Członków rodziny charakteryzuje postawa hedonistyczna i konsumpcyjna. Najważniejszym zadaniem małżeństwa jest zapewnienie rodzinie wysokiego standardu życia materialnego.

Współczesny model rodziny często bywa określanym mianem indywidualistycznego, który w skrajnej postaci nazywany jest „systemem niezależnych stosunków” (Kagitcibasi 1996). Charakteryzuje się zaburzonym procesem socjalizacji bądź całkowitym jego brakiem. Istotne znaczenie w funkcjonowaniu rodziny ma przede wszystkim chaos i pluralizm wartości, zasad, norm czy zachowań, które w znaczny sposób zaburzają procesy wychowawcze. Skutkiem takich działań jest egocentryzm członków rodziny, wzrost niezależności i autonomii (Harwas-Napierała 2009).

Również Kościół przejawia duże zainteresowanie sytuacją współczesnej rodziny. Jan Paweł II (1981) w Adhortacji apostolskiej *Familiaris Consortio* podkreśla konieczność zapoznania się z rzeczywistą kondycją rodziny.

Z jednej strony ma się bowiem do czynienia z żywszym poczuciem wolności osobistej, jak również ze zwróceniem większej uwagi na jakość stosunków międzyosobowych w małżeństwie, na podnoszenie godności kobiety, na odpowiedzialne rodzicielstwo, na wychowanie dzieci; prócz tego obserwuje się świadomość potrzeby zacieśnienia więzów między rodzinami celem niesienia wzajemnej pomocy duchowej i materialnej, pełniejsze odkrycie posłannictwa kościelnego właściwego rodzinie i jej odpowiedzialności za budowanie społeczeństwa bardziej sprawiedliwego. Z drugiej jednak strony nie brakuje niepokojących objawów degradacji niektórych podstawowych wartości: błędne pojmowanie w teorii i praktyce niezależności małżonków we wzajemnych odniesieniach; duży zamęt w pojmowaniu autorytetu rodziców i dzieci; praktyczne trudności, na które często napotyka rodzina w przekazywaniu wartości; stale wzrastająca liczba rozwodów, plaga przerywania ciąży, coraz częstsze uciekanie się do sterylizacji; faktyczne utrwalanie się mentalności przeciwnej poczęciu nowego życia (Jan Paweł II, 1981).

Zachęca do głębszego poznania i analizy prawdy związanej z miłością małżeńską i rodzicielską. Papież wyraża także opinię na temat sytuacji rodziny, wymieniając negatywne oraz pozytywne aspekty. Jego zdaniem rodzina jest podstawowym i najważniejszym czynnikiem, który przyczynia się do humanizacji społeczeństwa.

Już na przełomie XX i XXI wieku F. Adamski, podejmując rozważania na temat kultury, systemu wartości oraz miejsca dziecka we współczesnej rodzinie, koncentrował uwagę na pozytywnych i negatywnych zmianach. Do pozytywów zaliczał między innymi (Adamski, 1999):

- zmianę w podejściu do dziecka – znalazło się ono w centrum rodziny, rodzice nie zaspakajali tylko potrzeb ekonomicznych, ale również uczuciowe i duchowe, okres dzieciństwa zyskał na znaczeniu;
- większą świadomość na temat wychowania dziecka oraz prawidłowości rozwoju;

- większe znaczenie innych instytucji życia pozarodzinnego;
- rodzicielstwo zaczęto postrzegać jako szansę na samorealizację i rozwój.

Natomiast do negatywnych aspektów zaliczył:

- wydłużający się okres zależności dzieci od rodziców – głównie materialnie;
- rodzice ze względu na pracę zawodową spędzają z dziećmi coraz mniej czasu, oddziałuje na to także podejście konsumpcyjne;
- zmniejsza się liczba dzieci w rodzinach – stawianie na rozwój zawodowy, jednocześnie chęć zapewnienia dzieciom jak najlepszych warunków do życia;
- młodzi ludzie narażeni są na zjawiska patologiczne, jak na przykład przemoc;
- dzieci od najmłodszych lat uczestniczą w konfliktach dorosłych: rozwody, kłótnie.

Franciszek Adamski sytuację tę określił mianem paradoksu, ponieważ „kultura współczesnego świata, wynosząc dziecko na wysoki szczyt w hierarchii wartości, jak gdyby zarazem je zdegradowała, i to na dodatek w odniesieniu do wartości przekraczających wszelkie inne możliwości – wartości samego bycia dzieckiem” (Adamski, 1999, s. 79).

Janusz Mariański (2016a) w rozważaniach nad współczesną rodziną zauważa, że w społeczeństwie, w którym istotną zasadą jest „ja przede wszystkim”, zagrożone są wartości małżeńsko-rodzinne. Często mówi się o „kryzysie rodziny”, wskazując na osłabienie więzi między członkami rodziny, spadek autorytetu rodzicielskiego, konflikty, rozwody czy znaczny wzrost alternatywnych form życia (Jaguś, 2007; Dyczewski, 2009; Kotlarska-Michalska, 2011). Familiolodzy zwracają szczególną uwagę na to, że małżeństwo pod presją postmodernistycznych trendów staje się coraz słabsze, przekształcając się z instytucjonalnej formy w koleżeńską, aż wreszcie w małżeństwo indywidualistyczne (Kwak, 2014; Mariański, 2016b, s. 257; Brągiel, 2018). Głównym jego celem jest dążenie do osiągnięcia własnego rozwoju osobistego, szczęścia oraz poczucia zadowolenia. Podstawą jest egalitarny podział ról, a trwałość małżeństwa zależna jest od wzajemnego zaspokajania potrzeb (Amato, 2012).

Kierunek transformacji od familiaryzmu do zróżnicowanych form życia rodzinnego dotyczy realizacji modelu sekularyzacji i indywidualizacji głównie w obszarze wychowania (na przykład liberalny sposób wychowania). Procesy indywidualizacji niewątpliwie oddziałują na rodzinę, małżeństwo oraz rodzicielstwo wprowadzając alternatywne formy życia, do których należą między innymi: kohabitacja, monoparenatność, DINKS, LAT (Kwak, 2014; Buracka, 2017; Brągiel, 2018).

Powyższa sytuacja jest efektem postmodernistycznego postrzegania rzeczywistości. Jednostki coraz częściej preferują poczucie wolności, dążą do samorealizacji, osiągnięcia profesjonalizmu i sukcesu. Zatem decyzja o urodzeniu dziecka pojawia się dopiero w momencie kiedy kobieta uzna, że jej cele zawodowe zostały zrealizowane (Brągiel, 2018). Ważnym aspektem w podjęciu roli rodzicielskiej są osobowościowe predyspozycje rodziców. W postmodernistycznym społeczeństwie dojrzewają one znacznie wolniej, wydłużając tym samym podjęcie decyzji o założeniu rodziny (Opozda, 2017, s. 26).

Zarysowane powyżej przemiany życia rodzinnego obrazują jakim zmianom uległy formy i sposoby funkcjonowania rodziny oraz sam proces wychowania. Obecnie w Polsce rodzina przechodzi od wspólnoty wielorodzinnej i trwałej do rodziny nuklearnej, partnerskiej (Błasiak, 2017). Należy również podkreślić, że przeanalizowanie zachodzących transformacji umożliwia dokładniejsze zrozumienie zasad funkcjonowania współczesnej rodziny.

Jedną z wymienionych cech współczesnego społeczeństwa jest także pluralizm wartości. W kontekście psychologicznym, pedagogicznym oraz moralnym, pluralizm uznawany jest za postawę charakteryzującą się otwartością na różnorodność w kwestii myśli, wierzenia czy zachowań jednostek. W praktyce oznacza to akceptowanie i tolerowanie tej różnorodności oraz włączanie jej do przyjętych norm i wartości (Adamski, 2011). Przeciwnieństwem społeczeństwa tradycyjnego (społeczeństwa losu) budowanego na tradycji i stałych wartościach moralnych jest społeczeństwo pluralistyczne (wyboru). Ze względu na jego liberalny charakter daje swoim członkom szerokie możliwości wyboru i zmian, które są opisywane jako wzbogacające i wyzwalaające (Cialdini, 1994). Istotną cechą tych wyborów jest ich indywidualistyczna struktura, wolna od tradycji i moralności.

W socjologicznej analizie nad transformacją wartości J. Mariański (2001, s. 425-430) prezentuje znaczące kierunki przemian wartości moralnych. Zdaniem autora odchodzi się od wartości uniwersalnych na rzecz wartości partykularnych, co wiąże się z rezygnacją z tradycyjnych systemów etycznych, obowiązujących zasad, odrzuceniem autorytetów. Człowiek dąży do emancypacji i autonomizacji, odrzucając uniwersalne kryteria dobra i zła. J. Mariański zauważa także kierunki przemian od wartości prospołecznych do praktycznego indywidualizmu. Dotyczy to przewagi troski o własne interesy (wartości egoistyczne), nad dobrem wspólnym (wartości prospołeczne).

W kontekście wychowania, konsekwencją pluralizmu wartości jest formowanie się indywidualizmu, który „podkreśla znaczenie jednostki, wolnej od narzucanych więzi grupowych i uzależnień, obdarzonej godnością i niezbywalnymi prawami nie tylko jako obywatel, członek społeczeństwa, ale jako osoba ludzka,

decydującej samodzielnie o kształcie swojej biografii, mającej do dyspozycji wiele wzorów życia czy kariery, a także ponoszącej wyłączną odpowiedzialność za swoje sukcesy czy porażki” (Sztompka, 2002; Mariański, 2016a).

Z powyższej definicji wynika, że proces indywidualizacji charakteryzuje się między innymi:

- przedkładaniem dobra jednostki nad dobro ogółu;
- nastawieniem na indywidualny rozwój;
- wyższością kategorii „Ja” nad „My”;
- emancypacją moralną, tradycji i kultury.

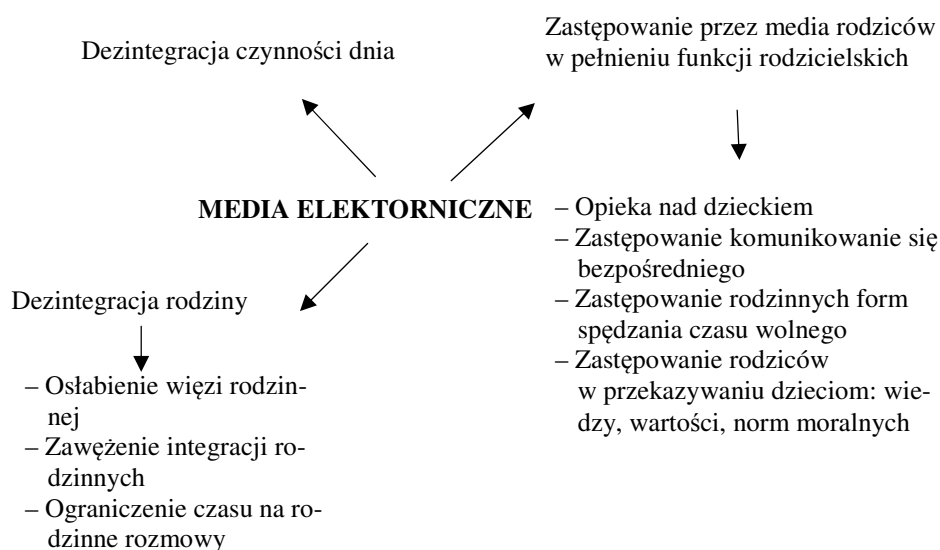
Znamienna dla procesu wychowania jest również dekonstrukcja homogenicznego systemu wartości i norm, w efekcie której społeczeństwo nie jest już spójnością moralną. Wynika to z tego, że pluralizm strukturalno-aksjologiczny w strukturze mikro (indywidualne wybory) wpływa na płaszczyznę makrospołeczną (Schmidtchen, 1994). Z wielu wartości człowieka coraz częściej wybierają te najbardziej atrakcyjne, niewymagające zaangażowania i poświęcenia. W konsekwencji prowadzi to do pustki aksjologicznej, w której dla człowieka nie ma jednoznacznego punktu odniesienia, a każda sytuacja może być wartościowana i oceniana z różnych perspektyw. Według F. Adamskiego (2011b), skutkiem tego jest relatywizm moralny, czyli braku systemu wartości, który jednoczyłby społeczeństwo i wyznaczał normy i sposoby funkcjonowania.

Również konsumpcjonizm i hedonizm intensyfikowany przez media i reklamę negatywnie oddziałuje na życie rodzinne. W konsekwencji, człowiek jest skłonny dążyć jedynie do zaspokojenia potrzeb cielesnych oraz materialnych, jednocześnie pomijając lub nawet odrzucając tradycję i wartości moralne. „Kultura logo” dynamizuje rozwój konsumpcjonizmu oraz uczy jak żyć chwilą i w pośpiechu. W społeczeństwie konsumpcyjnym najważniejsze są między innymi: pieniądze, sukces, kariera, zasada „bardziej mieć niż być”. Skutkiem tego jest fakt, że coraz mniej osób prezentuje postawę życzliwości, ofiarności czy odpowiedzialności. Janusz Mariański uważa, że:

Nie życie, lecz użycie staje się dominującym stylem myślenia i działania. Życie jest traktowane jak rodzaj zabawy, rodzi chęć korzystania z każdej nadarzającej się przyjemności. Badacze tego zagadnienia mówią nawet o «konsumpcji rozrywki i zabawy» jako kulturowym wzorze życia społeczeństwa aksjologicznego pluralizmu (Mariański, 1997, s. 85).

Jadwiga Izdebska (2015), podejmując zagadnienia przemian zachodzących we współczesnej rodzinie, zwraca szczególną uwagę na mediatyzację życia rodzinnego. Wskazuje przede wszystkim na to, że media ograniczają czas na rodzinne

rozmowy, bezpośredni kontakt rodziców z dziećmi, osłabiają więzi, zastępują rodziców w realizowaniu funkcji opiekuńczo-wychowawczych, przekazywaniu podstawowej wiedzy o świecie, systemu wartości czy norm moralnych. Powyższą sytuację w sposób szczegółowy obrazuje schemat 1.

Schemat 1. Media elektroniczne zagrażające współczesnej rodzinie

Źródło: Izdebska, 2015.

Nowoczesne społeczeństwo daje wiele nowych możliwości, a każda podjęta decyzja jest akceptowana. Postęp techniczny i cywilizacyjny w sposób znaczący zmienił sposób sprawowania kontroli nad wychowywaniem dzieci. Dzieci oraz młodzież zdobywają wiedzę o tym, jak się zachowywać nie tylko od rodziców, ale także od rówieśników czy poprzez media. Poprzez identyfikują z nimi, odzwierciedlają postawy, zachowania czy styl ubioru. Powyższa sytuacja bardzo często jest przyczyną konfliktów między rodzicami a dziećmi.

W wyniku chaosu i nadmiaru „pseudoprawd” i „pseudowartości” młodzi ludzie mają trudności z trwałością relacji małżeńskich i sprostaniu stawianym im wymaganiom. W konsekwencji zaburzenia wewnętrznych struktur systemu rodzinnego, jego członkowie są bardziej podatni na działanie czynników, których celem jest obniżenie wartości i znaczenia rodziny. Dynamiczna transformacja społeczeństwa stawia rodziców przed problemem kształtowania i rozwijania u dzieci cech charakteru, które będą wyznacznikiem moralności wobec siebie i świata, bądź kompetencji i umiejętności, które umożliwią funkcjonowanie w świecie społecznym. Współczesna rodzina musi się liczyć z tym, że dzisiejszy świat jest pełen wielkich

osiągnięć nauki i techniki, ale jednocześnie dostarcza licznych rozterek moralnych i aksjologicznych, obaw, lęku i niepokoju (Jezierska-Wiejak, 2012).

Józefa Brągiel (2018, s. 18) uważa, że rodzina łączy w sobie cechy tradycyjne z ponowoczesnością. Wysuwa tezę, że współczesny człowiek może czuć się zagubiony wielością możliwości, jednakże nadal funkcjonuje w sferze tradycyjnych wartości i norm społecznych.

Potwierdzeniem powyższych rozważań mogą być wypowiedzi licealistów na temat ich relacji z mamą/tatą, wychowania oraz klimatu rodzinnego. Opinie młodzieży są fragmentem badań własnych opisanych w rozprawie doktorskiej zatytułowanej *Wychowawczy udział rodziny w kształtowaniu motywacji altruistycznej młodzieży. Badania empiryczne licealistów*. Jednym z wykorzystanych narzędzi był kwestionariusz ankiety, który dopełniony został o pytanie o charakterze otwartym: „Jeśli chcesz coś dodać od siebie na temat relacji z mamą/tatą, o wychowaniu, klimacie rodzinnym zrób to poniżej”. Celem tej wypowiedzi było uzyskanie dodatkowych informacji na temat rodziny oraz postrzegania przez młodzież sytuacji w niej panującej. Badania przeprowadzono w 2018 roku w liceach ogólnokształcących na terenie miasta Chełm. Z badanej grupy 254 osób, 28 osób udzieliło odpowiedzi na powyższe pytanie.

Wypowiedzi zostały podzielone na te, które oceniają rodzinę w sposób pozytywny oraz takie, które ukazują zaburzenia i trudności. Do pierwszej grupy porządkowano następujące wypowiedzi dotyczące zarówno matek jak i ojców:

– „Ze swoją mamą mam świetne relacje i potrafię rozmawiać o wszystkim. Potrafiła mi wpoić podstawowe zasady bycia gentelmanem oraz wychowała na kulturalnego człowieka”.

– „Kocham moją mamę”.

– „Kocha mnie najbardziej na świecie”.

– „Kocham moją mamusię”.

– „Moja mama jest moją najlepszą przyjaciółką. Rozmawiamy na wiele tematów i jesteśmy bardzo otwarte. Nigdy się przy niej nie krępuję rozmawiać na różne tematy. Nie krzyczy na mnie, gdy coś robię źle, po prostu mi to tłumaczy. Pozwala mi na wiele rzeczy, choć nadal jest moja mamą i zawsze dba o moje dobro i bezpieczeństwo”.

– „Z moją mamą mam bardzo silną więź. Czuję, że mogę jej wszystko powiedzieć i zdradzić każdy sekret. Jest dla mnie niezwykle ważna, niezastąpiona. Jest dla mnie wsparciem w każdej sytuacji. Nigdy mnie nie zawiodła”.

– „Nie rozmawiam z tatą tak dużo jak z mamą, ale zawsze mamy ciekawy temat do rozmów”.

– „Kocham mojego tatę”.

– „Mam z tatą bardzo świetny kontakt”.

- „Mój tata jest super, lubię z nim spędzać czas”.
- „Bardzo lubimy rozmawiać o polityce”.
- „Tato jest dużym wsparciem, zawsze mnie wspiera gdy tego potrzebuję. Ufam mu całym sobą. Jest dla mnie niezwykle ważną osobą”.
- „Uważam, że klimat w mojej rodzinie jest bardzo ciepły, mamy dystans do siebie, ale też dbamy o siebie nawzajem. Moja mama jest super”.

Powyższe wypowiedzi wskazują, że dla młodzieży bardzo ważne są prawidłowe relacje z rodzicami. Młodzież szczególnie podkreśla znaczenie więzi, komunikacji, poczucie akceptacji, miłości oraz zaufanie i wsparcie. Zgodnie z założeniami teoretycznymi (Kukołowicz, 2005; Dycik, 2010; Wilk, 2016) atmosfera domowa pełna pozytywnych uczuć i wartości, zaangażowanie, świadomość pedagogiczna rodziców, wspomaga proces wychowania w rodzinie. Z antropologiczno-filozoficznych założeń wynika, że jedną z charakterystycznych cech człowieka jest rodzinność. W swojej naturze biospołecznej człowiek jest jednostką rodzinną (*homo familiaris*). Jadwiga Izdebska zwraca uwagę szczególnie na działania podejmowane przez rodziców, które są „zgodne z podstawowymi celami i zadaniami wychowania oraz podstawowymi zasadami oddziaływań wychowawczych, uporządkowaną, wewnętrznie spójną strukturą całokształtu działań pedagogicznych rodziców” (Izdebska, 2003, s. 70-83).

Za wypowiedzi, które mogą świadczyć o trudnościach w rodzinie uznano:

- „Jej kompleksy i konflikty wewnętrzne wpływają na jej podejście”.
- „Mama często chce pomóc, ale nie wie jak”.
- „Ona swoje, ja swoje”.
- „Mam słaby kontakt z matką”.
- „Mama przeżywa wszystko co robię”.
- „Dzięki wiecznej krytyce i kontrolowaniu mam zaniżoną samoocenę, brak poczucia własnej wartości i nie mogę się usamodzielić. Mama chce dla mnie dobrze, ale nie potrafi tego w dobry sposób okazywać i widzieć, że wpływ na to mają jakieś problemy z dzieciństwa, prawdopodobnie brak zainteresowania jej osobą, co teraz przelewa się na nadopiekuńczość w stosunku do mnie”.
- „Mogłaby być dla nas taka jak w dzieciństwie”.
- „Mam słaby kontakt z tatą”.
- „Tato nie zachowuje się jak rodzic tylko kolejne dziecko. Trudne dziecko”.
- „Te relacje nie istnieją”.
- „Mógłby nie przenosić swoich relacji z rodzicami na nas”.

Zaprezentowane wypowiedzi młodzieży na temat relacji z rodzicami wskazują na sytuacje z codziennego życia rodzinnego, które zaburzają proces wychowania. Należą do nich: nieprawidłowa komunikacja, nadopiekuńczość, stała krytyka

i kontrola, problemy wewnętrzne rodzica oraz negatywne doświadczenia z własnego dzieciństwa.

Istotnym aspektem, który moim zdaniem wymaga szerszej uwagi, jest problem komunikacji między rodzicami a dorastającymi dziećmi. W czasie szczegółowej analizy udzielanych odpowiedzi młodzież niejednokrotnie wskazywała na brak porozumienia z rodzicami lub nawet nie wyrażała potrzeby rozmowy z nimi. Z pedagogicznego punktu widzenia takie sytuacje mogą świadczyć o nieprawidłowościach w procesie wychowania. Mogą one wynikać, na przykład z okresu, w którym znajduje się badana młodzież, niskiej świadomości pedagogicznej rodziców, skupiania się na własnych potrzebach czy preferowaniu liberalnego stylu wychowania. Niewątpliwie zadaniem specjalistów (pedagogów, psychologów) jest uświadomienie zarówno rodziców, jak i młodzieży czym jest prawidłowa rozmowa i jakie może przynieść korzyści w procesie wychowania dziecka.

ZAKOŃCZENIE

Codziennność życia rodzinnego zależna jest od wielu czynników zewnętrznych, które w konsekwencji wywołują jej dynamiczne i różnorodne przemiany. Jako pozytywne zmiany możemy określić postęp techniczny czy rozwój medycyny, które ulepszają warunki życia członków rodziny. Natomiast wyzwania współczesności to między innymi: wzrost rangi indywidualizmu, konsumpcjonizm czy mediatyzacja i liberalizacja życia, które dezintegrują i dezorganizują funkcjonowanie rodziny, zaburzając jej podstawowe normy i zasady. Warto zauważyć, że przemiany rodziny są procesem ciągłym i występowały od czasów antycznych. Jednakże współczesna rodzina staje przed zupełnie nowymi dylematami, które są niewyjaśnione dla poprzednich pokoleń.

Troska o rodzinę może ustrzec ją przed dezintegracją oraz pozwoli zachować jej wewnętrzną stabilizację. Adam Skreczko (2000, s. 242) jest zdania, że w procesie wychowania: „wykluczyć należy dwie ekstremalne postawy: wyłączną spontaniczność, żywiołowy stosunek do dziecka, zdanie się na swoje uczucie i wyczucie w sprawach wychowawczych oraz nadmierną programowość, uroczystą zasadniczość i profesjonalizm wychowawczy. Obie krańcowości grożą wypaczeniami, które na dziecku odbijają się niekorzystnie” (Skreczko, 2000, s. 242). Najwłaściwszym rozwiązaniem jest wypośrodkowanie postaw, zachowań oraz stosowanych metod wychowawczych.

Proces wychowania w rodzinie jest złożoną interakcją między rodzicem a dzieckiem. Niewątpliwie na lepsze efekty wychowawcze wpływają prawidłowe

relacje między małżonkami, jakość atmosfery domowej i komunikacji między członkami czy wspólne spędzanie czasu wolnego. Istotna jest zatem potrzeba podnoszenia świadomości wychowawczej rodziców poprzez przybliżenie im problematyki rodzinnej. Pedagogizacja rodziców, rozwijanie umiejętności selekcji i krytyki proponowanych wartości i treści proponowanych przez społeczeństwo przyczyni się do przezwyciężenia wyzwań współczesności, tym samym usprawniając proces wychowania w rodzinie.

BIBLIOGRAFIA

- ADAMSKI, F. (1999). *Edukacja, rodzina, kultura. Studia z pedagogiki społecznej*, Kraków: Wydawnictwo UJ.
- ADAMSKI, F. (2005). Pluralizm wartości i wychowania. W: F. Adamski (red.), *Wychowanie personalistyczne* (s. 271-279). Kraków: Wydawnictwo WAM.
- ADAMSKI, F. (2011). Pluralizm wartości a wychowanie, *Fides et Ratio*, 7(3), 80-85.
- BECK, U. (2002). *Spółeczeństwo ryzyka. W drodze do innej nowoczesności*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- BŁASIAK, A. (2017). (Nowy) wymiar rodzicielstwa – wybrane aspekty. W: D. Opozda, M. Leśniak (red.), *Rodzicielstwo w wybranych zagadnieniach pedagogicznych* (s. 29- 45). Lublin: Episteme.
- BRĄGIEL, J. (2004). Długoterminowy wpływ rozvodu rodziców na dzieci. W: A. W. Janke (red.), *Pedagogika rodziny na progu XXI wieku: rozwój, przedmiot, obszary refleksji i badań* (s. 193-202). Toruń: Wydawnictwo Edukacyjne „AKAPIT”.
- BRĄGIEL, J., GÓRNICKA, B. (2017). *Rodzicielstwo w obliczu trudności i problemów życiowych oraz ich przezwyciężanie*. Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego.
- BRĄGIEL, J. (2018). *Postmodernistyczne przemiany w rodzinie*, *Roczniki Pedagogiczne*, 10(4), 9-22.
- BURKACKA, I. (2017). Monoparentalność, wielorodzina i rodzina zrekonstruowana. Współczesne nazwy modeli życia rodzinnego, *Artes Humanae*, 2, 61-94.
- CIALDINI, U. (1994). *Wywieranie wpływu na ludzi. Teoria i praktyka*. Tłum. B. Wojciszke. Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Pedagogiczne.
- DYCEWSKI, L. (2009). *Wyobrażenia młodzieży o małżeństwie i rodzinie. Pomiędzy tradycją a nowoczesnością*, Lublin: Wydawnictwo KUL.
- DYKCIK, W. (2010). *Odpowiedzialność człowieka w kontekście indywidualnym i społecznym*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe Polskiego Towarzystwa Pedagogicznego. Oddział.
- GAWLINA, Z. (2001). Kształtowanie postawy czynnej ważnym celem wychowania. W: Z. Gawlina (red.), *Kształtowanie postaw czynnych i więzi środowiskowych* (s. 6-14). Kraków: Wydawnictwo UJ.
- HARWAS-NAPIERAŁA, B. (2009). Rodzina jako wartość a współczesność. W: B. Harwas-Napierała (red.), *Rodzina jako wartość w rozwoju człowieka* (s. 11-25). Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.
- IZDEBSKA, J. (2003). Rodzina – podstawowe środowisko życia dziecka. W: J. Izdebska (red.), *Dziecko w rodzinie i w środowisku rówieśniczym. Wybrane zagadnienia i źródła z pedagogiki społecznej* (s. 70-102). Białystok: Trans Humana.

- IZDEBSKA, J. (2015). *Dziecko – dzieciństwo – rodzina – wychowanie rodzinne. Kategorie pedagogiki rodziny w perspektywie pedagogiki personalistycznej*. Białystok: Niepaństwowa Wyższa Szkoła Pedagogiczna.
- JAGUŚ, I. (2007). Rodzina pochodzenia a wizja rodziny prokreacji. Raport z badań. *Roczniki Socjologii Rodziny*, 18, 57-71.
- JAN PAWEŁ II, (1981). *Adhortacja apostolska Familiaris Consortio*, Libreria Editrice Vaticana, Watykan.
- JEZIEBSKA-WIEJAK, E. (2012). Cechy charakteru czy kompetencje i umiejętności – dylematy rodzica XXI wieku. *Wychowanie w Rodzenie*, 6, 85-98.
- KAGITCIBASI, C. (1996). *Family and Human Development Across Cultures*, Mahwah, New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates.
- KAWULA, S. (2008). Rodzinne konteksty polskiej polityki społecznej i pracy socjalnej. W: G. Orzechowska (red.), *Pedagogika społeczna i jej współczesne konteksty* (s. 195-205). Toruń: Wydawnictwo Edukacyjne „AKAPIT”.
- KOTLARSKA-MICHALSKA, A. (2011). Dysfunkcje rodziny jako efekt przemian makrostrukturalnych. W: D. Trawkowska (red.), *Pomoc społeczna wobec rodzin. Interdyscyplinarne rozważania o publicznej trosce o dziecko i rodzinę* (s. 15-41). Toruń: Wydawnictwo Edukacyjne „AKAPIT”.
- KUKOŁOWICZ, T. (2004). Rodzina w procesie wychowania. W: A. W. Janke (red.), *Pedagogika rodziny na progu XXI wieku. Rozwój, przedmiot, obszary refleksji i badań* (s. 43-49). Toruń: Wydawnictwo Edukacyjne „AKAPIT”.
- KUKOŁOWICZ, T. (2005). Sytuacja wychowawcza w nowych kategoriach rodzin w okresie transformacji ustrojowej. W: M. Ziemska (red.), *Rodzina współczesna* (s. 234-238). Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
- KUNOWSKI, S. (1981). *Podstawy współczesnej pedagogiki*. Łódź: Wydawnictwo Salezjańskie.
- KWAK, A. (2014). *Współczesne związki heteroseksualne: małżeństwa (dobrowolnie bezdzietne), kohabitacje, LAT*. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie „Żak”.
- MARIAŃSKI, J. (1997). *Religia i Kościół między tradycją i ponowoczesnością. Studium socjologiczne*. Kraków: Zakład Wydawniczy „Nomos”.
- MARIAŃSKI, J. (2001). *Kryzys moralny czy transformacja wartości? Studium socjologiczne*. Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL.
- MARIAŃSKI, J. (2016a). Współczesna cywilizacja a małżeństwo i rodzina. W: M. Marczewski, R. Gawrych, D. Opozda, T. Sakowicz, A. Solak (red.), *Pedagogika rodziny. Podejście systemowe*. T. 1. *Familiologia* (s. 173-203). Gdańsk: Wyższa Szkoła Społeczno-Ekonomiczna.
- MARIAŃSKI, J. (2016b). Rodzina współczesna na rozdrożu: kryzys czy transformacja wartości rodzinnych? W: M. Marczewski, R. Gawrych, D. Opozda, T. Sakowicz, A. Solak (red.), *Pedagogika rodziny. Podejście systemowe*. T. 1. *Familiologia* (s. 541-563). Gdańsk: Wyższa Szkoła Społeczno-Ekonomiczna.
- MATYJAS, B. (2012). Obraz dzieciństwa globalnego. Kontekst pedagogiczny. *Kultura – Historia – Globalizacja*, 11, 99-110.
- MAZUREK-ŁOPACIŃSKA, K. (2011). Postmodernistyczna kultura konsumpcyjna w kształtowaniu popytów i stylów życia współczesnego konsumenta. *Konsumpcja i Rozwój*, 1, 47-57.
- OPOZDA, D. (2017). Zróżnicowane rodzicielstwo – zarys refleksji. W: D. Opozda, M. Leśniak (red.), *Rodzicielstwo w wybranych zagadnieniach pedagogicznych* (s. 19-29). Lublin: Episteme.
- PRZECŁAWSKA, A. (1999). Przestrzeń życia człowieka. Między perspektywą mikro a makro. W: A. Przecławska, W. Theiss, (red.), *Pedagogika społeczna. Pytania o XXI wiek* (s. 25-35). Warszawa: Wydawnictwo Akademickie Żak.

- SCHMIDTCHEN, G. (1994). Die gesellschaftlichen Folgen der Entchristlichung. W: W. F. Kasch (red.), *Entchristlichung und religiöse Desozialisierung* (s. 35-49). Paderborn–München–Wien–Zürich: Schöningh.
- SKRECZKO, A. (2000). *Znaczenie ciągłej pedagogizacji rodziców dla wychowania prorodzinnego dziecka*. W: M. Chymuk, D. Topa (red.), *Edukacja prorodzinną. Księga dedykowana Profesorowi Marianowi Śnieżyńskiemu* (s. 240-246). Kraków: Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej.
- SLANY, K. (2002). Definicje pojęć „małżeństwo” i „rodzina” w obliczu pojawienia się alternatywnych form życia małżeńsko-rodzinnego. *Małżeństwo i Rodzina*, 4(4), 3- 8.
- SROCZYŃSKI, W. (2008). Środowisko wychowawcze – zarys problemu. *Kultura i Edukacja*, 2, 26-47.
- SZACKA, B. (2003). *Wprowadzenie do socjologii*. Warszawa: Oficyna Naukowa.
- SZTOMPKA, P. (2002). *Socjologia*. Kraków: Znak.
- WILK, J. (2016). *Pedagogika rodziny. Zagadnienia wybrane*. Wyd. 2. Lublin: Episteme.
- ZARZECKI, L. (2012). *Teoretyczne podstawy wychowania. Teoria i praktyka w zarysie*. Jelenia Góra: Karkonoska Państwowa Szkoła Wyższa.

WYCHOWANIE W RODZINIE WOBEC WYZWAŃ WSPÓŁCZESNOŚCI

STRESZCZENIE

W niniejszym artykule podjęto próbę ukazania problematyki wychowania w rodzinie wobec współczesnych wyzwań. W dobie dokonujących się transformacji i procesów globalizacji w perspektywie życia społecznego, wartości, tradycji szczególne istotne jest podjęcie analizy wychowania we współczesnej rodzinie. Z uwagi na to, że zmiany cywilizacyjne znacząco wpływają na wychowanie w rodzinie, ważne jest podjęcie próby analizy i zastanowienia nad procesem wychowania w rodzinach. W publikacji przedstawiono kolejno specyfikę wychowania w rodzinie. Następnie zwrócono uwagę na czynniki, które w znaczący sposób mogą zaburzyć proces wychowania w rodzinie.

Słowa kluczowe: wychowanie; rodzina; współczesne społeczeństwo.

EDUCATION IN THE FAMILY AGAINST THE CHALLENGES OF THE CONTEMPORARY

SUMMARY

This article attempts to present the issues of family upbringing in the face of contemporary challenges. In the era of transformations and globalization processes taking place in the perspective of social life, values and traditions, it is particularly important to analyze upbringing in a modern family. Due to the fact that civilization changes significantly affect upbringing in a family, it is important to attempt to analyze and reflect on the process of upbringing in families. The publication presents the specificity of upbringing in the family. Then, attention was paid to factors that may significantly disturb the process of upbringing in a family.

Keywords: upbringing; family; contemporary society